

JUDITH LECHNER

JUDITH LECHNER

HET KIND HEEFT RECHT OP AUTONOMIE

Speelervaringen zonder volwassenen in de buurt dragen veel bij aan de versterking van het zelfvertrouwen van een kind. Zo kan het zélf ontdekken en zélf risico's inschatten. Ouders en andere opvoeders moeten zich veel bewuster zijn van de veerkracht van kinderen, stelt pedagoog Martin van Rooijen. Hij doet onderzoek naar de meerwaarde van risicovol spelen voor kinderen en naar de dilemma's die professionals en andere opvoeders ervaren bij het faciliteren hiervan. In dit hoofdstuk beschrijft hij de pedagogiek van vrij spelen in theorie en praktijk.

Martin van Rooijen

Vrij kunnen spelen, zowel binnen als buiten, is voor kinderen essentieel. Ze moeten hun eigen instincten, ideeën en interesses kunnen volgen, en er mag geen door volwassenen vooropgesteld doel zijn. Kinderen hebben vrijheid en autonomie nodig om zelf te kunnen bedenken hoe zij spelen. Speelervaringen zonder volwassenen in de buurt zijn wezenlijk en intrinsiek waardevol voor een kind. De leeftijd van zeven tot tien jaar is een belangrijke periode, waarin kinderen in het ideale geval voor het eerst zelfstandig de straat en buurt gaan verkennen en spannende speelplekken vinden. Professionals en

ouders vertellen desgevraagd dat tijdens hun eigen kindertijd vooral het 'zelf uitzoeken' met vriendjes en vriendinnetjes van grote waarde was. Op de vraag in mijn workshops voor ouders of er bij de speelervaring die zij zich het sterkst herinneren een volwassene in de buurt was, is het antwoord bijna altijd ontkennend.

Als ouders en professionals die kinderen begeleiden gevraagd wordt wat zij voor hun kinderen wensen staat 'geluk' bovenaan.¹ Daarna komen eigenschappen en vaardigheden als zelfvertrouwen, initiatief, doorzettingsvermogen, veerkracht, weerbaarheid,

creativiteit en sociaal gedrag. En precies die eigenschappen worden versterkt door kinderen vrij te laten spelen. Voor het opgroeien tot een competente en autonome volwassene is het daarom van groot belang een kind het vertrouwen te geven om zelfstandig zijn spelomgeving te laten verkennen. Het vrij spelen van kinderen zit echter in de knel. Door overbescherming van ouders en professionals krijgen kinderen minder gelegenheid om zelfstandig buiten te spelen. Ook is de buitenomgeving vaak saaier geworden voor kinderen waardoor die minder uitdagingen biedt. Daarnaast hebben kinderen gewoon minder tijd om vrij te spelen, vanwege andere activiteiten als clubjes, hobby's en sport.²

Het recht op spelen

In zijn boek *Homo ludens* omschrijft historicus en cultuurfilosoof Johan Huizinga spel als een vrije handeling die op zich betekenisvol is, en die wordt uitgevoerd om het spel zelf.³ Dit is een benadering van het spel van kinderen die ik omschrijf als 'spelen om te spelen'. Een andere benadering van spel is 'spelen om te leren', waarbij spelen beschouwd wordt als een middel om ontwikkelingsdoelen te behalen. Dit is een essentieel verschil in het denken over en de benadering van het spelen. Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind van de Verenigde Naties gaat uit van de eerste benadering, namelijk het recht op spelen: het bieden aan kinderen van *een vrije keuze* in hun spel en onze opdracht hiervoor de mogelijkheden te creëren. In het *General comment* op dit artikel zijn de zorgen over de speelkansen van kinderen geformuleerd.⁴ Eén daarvan is de balans tussen leerzame risico's en veiligheid. Er wordt beschreven hoe angsten voor mogelijke risico's leiden tot toenemende controle en toezicht, hetgeen weer leidt tot inperking van de vrijheid om te spelen. Ook stelt de VN dat een bepaalde

mate van risico – en dus ook uitdaging – noodzakelijk is voor het spel van kinderen. De VN propageert het verminderen van onacceptabele gevaren in de spelomgeving, maar ook dat kinderen leren omgaan met risico's, waardoor ze kunnen zorgen voor hun eigen veiligheid. Om te bepalen welke risico's kinderen aankunnen, moeten volwassenen kunnen en durven luisteren naar de ervaringen van kinderen zelf.

De pedagogiek van vrij en risicovol spelen

Om inzicht te krijgen in het pedagogisch belang van vrij spelen, zullen we ons eerst de vraag moeten stellen waarom en hoe kinderen risico aangaan tijdens het spelen. Daarnaast speelt het beeld dat opvoeders hebben van kinderen een belangrijke rol in het begeleiden en ondersteunen van het vrij spelen. Tot slot moeten we ons verdiepen in de pedagogische relatie tussen volwassene en kind en hoe die van invloed is op belangrijke speelervaringen van het kind. Op deze drie elementen zal ik dieper ingaan, om vervolgens de praktijk te beschrijven.

De meerwaarde van risico en onvoorspelbaarheid

Onder 'risicovol spelen' verstaan we dat het kind van nature onzekerheid en onvoorspelbaarheid opzoekt bij het spelen. Daarbij is er een kans dat het zich bezeert.⁵ De afweging voor het aangaan van het risico is de eigen keuze van het kind. De onzekerheid dat het mis kan gaan is essentieel in de beleving van kinderen. Belangrijk is het verschil tussen gevaar en risico. Helen Tovey maakt in haar boek *Laat ze buiten spelen. Pleidooi voor gezonde risico's* een onderscheid dat ons kan helpen in de praktijk.⁶ Zij stelt dat kinderen risico in het spel zelf kunnen inschatten, en beslissen of zij dit aangaan. Gevaar daarentegen zien kinderen niet: wij als volwassenen

JUDITH LEHNER

zijn ervoor om ze hiertegen te beschermen. De term 'risico' kan zowel positief als negatief worden benaderd. Vanuit het perspectief van controle is risico een negatieve ervaring die dreiging, gevaar of letsel inhoudt. Maar risico's aangaan kan ook positief gezien worden, als een leerproces resulterend in *empowerment* en zelfbeschikking van het kind.⁷ En dat is precies het uitgangspunt van risicovol spelen. De kans dat er bij speelactivi-

teiten iets misgaat, nemen kinderen zelf mee in hun afweging om het risico wel of niet aan te gaan. De voordelen van risicospel voor de autonomie en persoonsvorming van kinderen zijn daarmee essentieel.

Een volgende stap is dat we moeten nadenken over wat een aanvaardbaar risico is tijdens het spelen. Waar leggen we de grens bij het letsel dat kan optreden: een bult, een wond, of een gebroken arm?

Het kind zoekt van nature onzekerheid en onvoorspelbaarheid bij het spelen

Veel ouders en andere opvoeders zijn bang dat het kind iets overkomt en zien gevaren die er niet zijn. Deze angst weerhoudt kinderen om zelf te ontdekken wat gevaarlijk is. Luc Stevens, oprichter van de stichting Nivo en emeritus hoogleraar orthopedagogiek, formuleerde dit al eens als volgt: 'Kinderen denken niet aan risico, ze zouden dan niets meer doen. Het denken aan risico doen wij; ouders, pedagogen, opvoeders hebben hun eigen angst.' De Poolse pedagoog en kinderarts Janusz Korczak (1878-1942) meent dat kinderen zeer goed in staat zijn te bepalen welk risico er kan bestaan en af te wegen of zij dit aangaan. Het is mogelijk dat wij kinderen hierin schromelijk onderschatten en dat zij meer kunnen dan wij denken. Korczak formuleerde het recht van het kind op zijn eigen dood.⁸ Hij bedoelde dit niet letterlijk, maar wees ons op het volgende: 'Uit angst dat de dood het kind uit ons leven wegrukt, ontnemen wij het kind het recht om te leven.' En kunnen we het kind tegen alle mogelijke risico's beschermen? De filosoof Hannah Arendt adviseert ons in haar boek *De menselijke conditie* om de manier waarop met onzekerheid en onvoorspelbaarheid in het leven wordt omgegaan te heroverwegen: 'Wie probeert onvoorspelbaarheid weg te nemen bij de handeling, zal het echt menselijke vernietigen.' En zij voegt hieraan toe: 'Je moet vertrouwen, er is geen alternatief.'⁹ Pas

je deze visie toe op het risico in het spel van kinderen, dan kun je concluderen: als spel voorspelbaar en zeker verloopt, is het spel geen spel meer en het kind geen kind.

Ziet de opvoeder een kind als kwetsbaar of als veerkrachtig?

Kinderen kunnen in hun vrije spel belemmerd worden door diverse factoren. Een beter inzicht hierin kan ons helpen de kwaliteit van het (buiten)spelen van kinderen te verbeteren. Na een uitvoerige literatuurstudie heb ik specifiek de factoren in kaart gebracht die invloed hebben, op de houding van pedagogisch professionals in de kinderopvang ten aanzien van risico in het spel van kinderen.¹⁰ De factoren die pedagogisch professionals beïnvloeden zijn:

- de cultuur van risicomijding in de maatschappij
- regels en protocollen
- de relatie met ouders
- het eigen karakter van de volwassene
- het beeld van kinderen bij volwassenen

Deze laatste factor speelt een belangrijke rol in de pedagogische relatie die tussen volwassene en kind bestaat bij het ondersteunen van het vrij spelen.

Het beeld van kinderen dat ouders en andere opvoeders hebben, is namelijk een belangrijk startpunt in hun denken over risico in het spel van kinderen en hoe ze vervolgens handelen. Zien zij kinderen als kwetsbaar of juist als veerkrachtig?

De consequentie van het accepteren van onvoorspelbaarheid en risico in het spel van kinderen is dat we hun kwetsbaarheid, maar ook hun potentiële veerkracht zien. De kwetsbaarheid van een kind is evident. Het is vatbaar voor gevaren en bedreigingen die kunnen leiden tot letsel op lichamelijk of psychisch vlak. Aan de andere kant heeft de

kwetsbaarheid van kinderen ook positieve elementen, omdat deze bijdraagt aan de eigenwaarde en betekenisgeving van het kind.¹¹ Kwetsbaarheid is dan ook niet het tegenovergestelde van veerkracht, die we associëren met flexibiliteit en het mentale vermogen om te gaan met tegenslag, teleurstelling en stress. Beide eigenschappen hebben hun nut en zijn even waardevol. Ze bepalen beide het welbevinden van het kind.

In de laatste decennia lijkt in Nederland het beeld van het onvolwassen, onschuldige kind de overhand te krijgen. Ouder en opvoeder willen het kind behoeden voor risico's en pijn. Ze zijn overmatig voorzichtig en waarschuwen voortdurend. Op de lange termijn vergroot dit juist de kwetsbaarheid van het kind, waarmee een tegenovergesteld effect wordt bereikt: dit noemen we de overbeschermingsparadox.

House of resilience

Veerkracht speelt in het spel van kinderen een grote rol, zoals naar voren komt in het *House of resilience*, dat Jan van Gils toepast op het spelen.¹²

Onvoorwaardelijk (wederzijds) vertrouwen is de fundering van dit huis (begane grond), en van daaruit kunnen kinderen per verdieping meer ervaringen en vaardigheden opdoen. De eerste verdieping benoemt Van Gils als 'de capaciteit om zin en betekenis te ontdekken'. Hij doelt daarmee op de ontwikkeling van het kind tijdens het spel, onder meer op motorisch, sociaal en ruimtelijk vlak. De tweede verdieping is het resultaat van de eerste twee lagen: hier krijgt het kind zelfvertrouwen, gevoel voor competitie en humor. Op de zolder is plaats voor spannende nieuwe ontdekkingen. Daar is ook plaats voor risico in het spel.

Het geschetste tweezijdige beeld van kinderen – kwetsbaar tegenover veerkrachtig – lijkt steeds eendimensionaler te worden nu de huidige maatschappij een steeds grotere nadruk legt op het eerste. Dat brengt opvoeders in een spagaat. Als zij het goede willen doen voor het kind en risicovol spelen ondersteunen, dan voelen zij zich hierin vaak niet gesteund door hun sociale omgeving. En als de angst om het verkeerd te doen gaat overheersen, kiezen ze er regelmatig voor maar niets te doen. Zij beslissen zo uiteindelijk toch voor het kind welke risico's het aangaat en welke niet, en gaan daarmee voorbij aan de behoeftes en eigen afwegingen van het kind. Dit is niet in het belang van het kind, want dat heeft risico nodig om te groeien. Autonomie, zelfvertrouwen en zelfverantwoordelijkheid kunnen alleen ontstaan door kinderen eigenhandig hun grenzen te laten verkennen en te verleggen. Het ontdekken van de eigen veerkracht én kwetsbaarheid is vanzelfsprekend voor kinderen. Ook voor opvoeders is het essentieel deze twee beelden van het kind samen te voegen.

Onze opdracht als opvoeder

Wij als opvoeders zijn verantwoordelijk voor het laten plaatsvinden en versterken van het hierboven beschreven ontwikkelingsproces. Maar hoe nemen we deze verantwoordelijkheid op een zorgvuldige manier op ons? Aan de ene kant moeten we de situatie, de context, het spel waarin het risico zich aandient goed inschatten. Aan de andere kant moeten we ook het kind zelf inschatten, op grond van leeftijd en karakter. Zelfs al bevindt het kind zich buiten ons gezichtsveld: de afwezigheid van een volwassene is vaak juist noodzakelijk om kinderen risico in het spel te laten ervaren. Dit inschatten vergt pedagogische sensitiviteit: het goede doen, op het juiste moment, bij dit specifieke kind.¹³

Pedagogische sensitiviteit betekent dat je als opvoeder ontvankelijk bent voor het perspectief, de motieven, gevoelens en behoeftes van het kind. Stephen Smith, een Amerikaanse pedagoog, leert ons het volgende over de praktische vereisten van een pedagogisch sensitieve relatie, specifiek voor risicospel:

'Neem een situatie met een kind dat risicovol speelt in gedachten en overweeg dan het volgende. De relatie met dit risicovol spelende kind vereist: een nabije en zorgvuldige observatie, je benadering van dit kind telkens weer ter discussie stellen en bedachtzaam zijn hoe het kind volwassen wordt. De relatie met het kind vereist verder: uitdagingen voor het kind zien en aanmoedigen, weten wanneer het kind alleen te laten, oefenen met het kind en het kind ook risico's laten nemen buiten het spelen om.'¹⁴

Om de huidige nadruk op overbescherming en focus op veiligheid te doorbreken, is het samen optrekken van professionals en ouders cruciaal. Zij kunnen samen deze situatie veranderen. Door in gesprek te gaan, de discussie niet te mijden en de positieve aspecten van risico in het spel van kinderen uit te dragen. En natuurlijk door als voorlopers het goede voorbeeld te geven, risico te faciliteren, kinderen te stimuleren en de sociale omgeving het belang van risicovol spelen uit te leggen. Het kind heeft namelijk recht op risico en autonomie.

De praktijk van vrij en risicovol spelen

Wat komt er allemaal kijken bij het begeleiden van vrij spelen? Hoe ondersteun je risicospel en op welke manier maak je de speelomgeving aantrekkelijker en uitdagender? Het gaat erom dat kinderen de vrijheid krijgen én voelen om in hun eigen speelruimte te spelen op de manier die ze

zelf willen. Voor zowel het jonge kind, de dreumes en de peuter, als voor het kind in de basisschoolleeftijd is het belangrijk om dat zelf in praktijk te brengen. Maar hoe faciliteer je dat?

Zoals we al lazen is de echte vrije tijd van kinderen steeds minder geworden, door sport, verplichte lessen en clubjes. Ouders zouden erop moeten letten dat er ook 'rommeltijd' is, waarin kinderen zelf mogen

bedenken wat ze gaan doen en op welke manier. Veel kinderen gaan na school naar de buitenschoolse opvang. Het wordt nogal eens vergeten, maar de tijd die kinderen doorbrengen bij de kinderopvang is hun vrije tijd. Die zou er net zo kunnen uitzien als de tijd die ze thuis doorbrengen. Dus met vaste of verplichte momenten als eten en opruimen, maar vooral veel tijd voor het kind zelf. Sommige bso's ondersteunen dit idee van vrije

tijd, maar andere vullen de tijd van kinderen met vaste clubjes, cursussen of begeleide activiteiten. Als pedagogisch professional is het goed om je af te vragen of op de kinderopvang de vrije tijd van de kinderen het uitgangspunt is. Alleen dan krijgen kinderen voldoende ruimte voor hun eigen inbreng en mogelijkheden voor vrij spelen. Dat kan ook betekenen dat je als begeleider heel bewust een stap terug doet.

Drie uitgangspunten voor vrij spelen

Wat bedoelen we precies met 'vrij spelen'? Een mooie definitie komt uit Engeland: 'Spelen is een proces dat vrij is gekozen, zelf aangestuurd en intrinsiek gemotiveerd. Dus kinderen bepalen en controleren zelf de inhoud en intentie van hun spel, door het volgen van hun eigen instincten, ideeën en interesses, op hun eigen manier met hun eigen redenen.'¹⁵

Dit klinkt goed en je zou het alle kinderen gunnen, zowel thuis als bijvoorbeeld in de kinderopvang. De vraag is wel: kunnen kinderen zelf hun spel bepalen en controleren? Of worden ze toch belemmerd door overbescherming, regeltjes, een vaste structuur of een saaie speelomgeving? Om hierover na te denken beschrijf ik hieronder de drie uitgangspunten voor vrij spelen.

1. Risicovol spelen

Kinderen gaan bij het spelen als gezegd vanzelf op zoek naar uitdaging en risico. Ze bedenken telkens weer iets wat ze nog net niet kunnen, om te zien of en hoe dat gaat lukken. Kinderen weten dus ook dat het kan misgaan, dat ze kunnen vallen en zich bezeeren. Dat maakt hen niet uit, het zijn juist het plezier en de spanning die deze activiteiten aantrekkelijk maken. Aan ons de taak om het toe te staan, ook al vinden we dat verken- nen van grenzen een beetje eng.¹⁶ Dus laat kinderen hoog klimmen, heftig stoeien, hard gaan, bij en met water spelen, met gereed- schap omgaan en soms uit het zicht spelen. Door ze deze vrijheid te gunnen, wordt hun veerkracht aangesproken en krijgen ze meer zelfvertrouwen. Als opvoeder moet je stevig in je schoenen staan om even niet in te grij- pen, of uit de buurt te blijven. Want het kind heeft die uitdaging nodig en vindt het prima. Een eventuele pleister is snel geplakt.

2. Het faciliteren van vrij spelen

Om kinderen vrij te laten spelen is het dus nodig om je als opvoeder niet met de kinderen en hun spel te bemoeien. Hoe kun je dan toch het vrij spelen bevorderen? Playwork is een Engelse methode om kinderen op een professionele wijze in hun vrije tijd te begeleiden. Geschoolde *playworkers* bemoeien zich zo weinig mogelijk met het vrij spelen van de kinderen. Dit heet 'volwassenenvrij' spelen. Op die manier plaatsen de begeleiders hun ideeën niet boven de ideeën en wensen van de kinderen. Dit lijkt makkelijker dan het is, want volwassenen hebben nu eenmaal snel de neiging om tips te geven of mee te spelen. Kinderen zitten daar vaak echter helemaal niet op te wachten. Die weten zelf wel hoe ze willen spelen. Daarom is de rol van de begeleider 'actief niets doen'.¹⁷ Terughoudendheid en zelfbeheersing zijn misschien wel de belangrijkste opdrachten voor de opvoeder. Verplaats je wel door de ruimte, maar zorg dat je onzichtbaar bent. Observeer de kinderen, luister op afstand en bedenk aan de hand van wat je hoort en ziet of je eventueel nodig bent. En eigenlijk is dat maar in drie gevallen: bij gebrek aan veiligheid, bij behoefte aan hulp en bij praktische zaken. Als je ziet dat het lichamelijk of sociaal gevaarlijk wordt, mag je ingrijpen. Als kinderen jouw hulp vragen kun je die geven, maar laat ze wel zo snel mogelijk weer alleen. Als het echt tijd is voor iets anders, dan mag je het spelen natuurlijk wel stoppen.

3. Een uitdagende speelomgeving creëren

'Spelen met losse spullen' zou een juiste vertaling zijn van 'loose parts play'. Loose parts zijn dingen om mee te spelen, maar het is geen speelgoed.¹⁸ Dus niet: hoepels,

springtouwen, loopklossen of ballen. Maar wel: kartonnen kokers, gordijnen, autobanden, dozen, kratjes, kussens, een oude bureaustoel, enzovoort.¹⁹ Bij speelgoed staat vaak vast welke dingen je ermee kunt doen, dit wordt 'gesloten materiaal' genoemd. Bij loose parts zijn er oneindig veel mogelijkheden en bedenken kinderen zelf wat ze ermee doen en hoe ze ermee spelen. Dat wordt ook wel 'open-eindemateriaal' genoemd.

Het is mooi om te zien hoe dit werkt in de praktijk. Zorg voor een stapel van dit soort spullen en materialen en observeer wat er gebeurt. Kinderen gaan alleen of samen aan de slag, ze spelen rustig in een hoekje, bouwen een hut of gaan stokvechten. En zijn ze klaar met die spullen dan zijn er genoeg andere materialen waarmee ze verder kunnen spelen. Regel wat van dit soort materialen, kijk eens in je eigen kelder, zolder of garage. Vraag anderen erom of ga eens langs bij de kringloopwinkel voor een rollator, bureaustoel of verhuishondje.

Een 'playworker'-opvoeder:²⁰

- Faciliteert het speelproces
- Grijpt zo min mogelijk in
- Verandert, verbetert, voegt toe aan de speelomgeving
- Is sensitief voor en zich bewust van de speelbehoeftes van kinderen
- Is nodig om kinderen te stimuleren
- zelf te spelen

Tot besluit: zo zorg je voor vrij spelen

Geef kinderen tijd en ruimte en je krijgt de meest fantastische speelsituaties. Begeleiders zijn eigenlijk niet nodig. Of althans, zo lijkt het. Maar een goede speelbegeleider – ouder of professional – neemt de drie uitgangspunten voor het vrij spelen in acht:

- **Risicovol spelen:**

kinderen kunnen veel, hebben uitdagingen nodig en krijgen daarmee zelfvertrouwen.

- **Faciliteren:**

kinderen hebben vrijheid nodig, begeleiders zijn zich bewust van hun rol op de achtergrond en bedenken goed waarvoor ze wél nodig zijn.

- **Uitdagende speelomgeving:**

de speelomgeving zo aanpassen dat elk kind weer nieuwe uitdagingen vindt, bijvoorbeeld met loose parts.

Op deze manier begeleid je kinderen tijdens het vrij spelen op een open manier. En worden kinderen zelf verantwoordelijk, risicocompetent en veerkrachtig. De opdracht van de opvoeder bij het vrij spelen is: laat kinderen zélf spelen!

Dit artikel is een bewerking van twee eerder verschenen artikelen in *Magazine hetkind* (2016) en *Kiddo* (2021).

Over de auteur

Martin van Rooijen (MEd) is pedagoog en onderzoeker en als promovendus verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht. Hij doet onderzoek naar de meerwaarde van risicovol spelen voor kinderen en naar de dilemma's die professionals en andere opvoeders ervaren bij het faciliteren hiervan. Via De Blauwe Ton draagt hij zijn missie uit in de praktijk. Hij geeft trainingen en workshops risicovol spelen, playwork en loose parts. Meer informatie: www.deblauweton.nl.